

De prijs van paars

De parlementsverkiezingen in Nederland

André Mommen

The way is long but the end is near.
Already the fiesta has begun.

Bob Dylan, Romance in Durango (1975)

In mei trekt Nederland naar de stembus voor de verkiezing van een nieuwe Tweede Kamer. De uittrekkende coalitie van rechtse liberalen (VVD), linkse liberalen (D66) en sociaal-democraten (PvdA) mag zich gelukkig prijzen met uitstekende rapportcijfers. Premier Wim Kok hoopt dan ook dat de kiezers dat op 6 mei 1998 zullen weten te waarderen door een tweede "Paarse" regering mogelijk te maken. Of die tweede "Paarse" coalitie er ook zal komen hangt echter van vele factoren af. In de opiniepeilingen doet de VVD het beter dan de PvdA. D66 staat zwaar op verlies en als deze partij in elkaar zou schrompelen, dan zal ze allicht daarna voor de oppositie kiezen. Hebben de PvdA en de VVD dan nog een werkbare meerderheid onder hun tweeën? Als de VVD groter wordt dan de PvdA, dan zal niet Kok maar de liberaal Frits Bolkestein premier worden. In Nederland levert de grootste partij van de coalitie ook de regeringsleider. Vandaar dat de voorstanders van "Paars" in de VVD eigenlijk graag de bestaande electorale verhoudingen willen bestendigen. Dat kan enkel indien Kok als een magneet extra stemmen weghaalt bij "klein links", nl. de ex-maoïstische SP (nu 2 zetels in de Tweede Kamer) en GroenLinks (nu 5 zetels), bij D66 (nu 24 zetels) en de zetels van de uit elkaar geplofte bejaardenpartijen oppeuzelt. De vraag rest wat het CDA zal doen. Verontrustend voor de oppositionele christen-democraten is dat een opiniepeiling aantoonde dat meer dan de helft van de christen-democratische kiezers graag heeft dat "Paars" doorregeert. Het CDA was vier jaar lang onzichtbaar geweest in de oppositie en lijdt nu daaronder in de peilingen. Nederland is blijkbaar vergeten dat het bijna een eeuw lang werd geregeerd door confessionele politici.

Het poldermodel

De "Paarse" coalitie heeft in het buitenland veel aandacht getrokken vanwege haar sociaal-economisch beleid. In Vlaanderen wijst Guy Verhofstadt al enige jaren in de richting van

"Paars", hierbij steevast opmerkend dat men in Nederland "al veel verder" zou zijn dan in Vlaanderen.

Bondskanselier Helmut Kohl heeft zich recentelijk laten voorlichten over het Hollandse

model toen hij zijn eigen werkloosheidscijfers onder ogen nam. De Hollandse “banenmachine” spreekt de buurlanden met hogere werkloosheidscijfers immers aan. Zelfs Bill Clinton liet bewonderende geluiden horen nadat dat de OESO verleden jaar in haar rapportages de lof van het zogenaamde “poldermodel” zong. Nederland zou allerlei prachtige dingen hebben weten te combineren, zoals een continue stijgend Bruto Binnenlands Product (BBP), in evenwicht verkerende overheidsfinanciën en stijgende werkgelegenheid. Loonmatiging met het daaruit volgende winstherstel voor het bedrijfsleven werd gecombineerd met een stabiel monetair beleid dat gezonde overheidsfinanciën bevorderde wat dan weer gevolgd werd door lastenverlichting voor de bedrijven en de consumenten. De marktwerking zou de rest hebben gedaan. Ziedaar in een notendopje het recept van het “poldermodel”.

In de laatste vijftien jaar zou Nederland alle records inzake tewerkstelling hebben gebroken. In die periode is de tewerkstelling in personen met 20 procent toegenomen en, omgerekend in voltijdse equivalenten met 12 procent. Een aantal factoren heeft dit succes in de hand gewerkt, en wel in de eerste plaats het regulerend optreden van overheid en sociale partners. Het succes van het Hollandse model zou het resultaat zijn geweest van het stug vasthouden aan een sterke mate aan inkomensgelijkheid onder alle loontrekkenden. Dat laatste zou dan enkel mogelijk zijn door een constant volgehouden loonmatiging voor allen. Een dergelijk stringent beleid is enkel af te dwingen via centrale akkoorden die de werkelijke “nullijn” vastleggen aan de hand van het te verwachten inflatiepercentage en de productiviteitsstijging. Via het bereiken van dergelijke principiële overeenkomsten zou het mogelijk zijn om de loonmatiging als basis te gebruiken voor het maken van afspraken over tewerkstellingsmaatregelen (verplicht opnemen van risicowerknemers, zoals migranten, of het toestaan van deeltijdarbeid op vraag van de werknemers). De overheid steunt dit door o.a. belastingmaatregelen op te leggen die de werkelijke koopkracht op peil houden. Vraaguitval wordt op die wijze voorkomen. In wezen komt het “poldermodel” erop neer dat de overheid voortdurend koopkracht gelijkmatig

rondpompt en de ondernemers de economische activiteiten op gang houden met hun investeringen².

Uiteraard vertoont het Hollandse model enkele haken en ogen. Door de loonmatiging is wel het aantal faillissementen beperkt gebleven, doch daarentegen hebben veel ondernemers nagelaten om hun productielijnen te moderniseren. Loonmatiging leidt immers ook tot het in stand houden van internationaal niet-competitieve bedrijven. Op de lange termijn is loonmatiging dus een wissel op het faillissement. Daardoor ligt vandaag de Nederlandse koopkrachtpariteit onder het Europese gemiddelde, wat erop duidt dat de Nederlandse economie minder productief is dan die van de burens. Door de loonmatiging hebben de Nederlandse exporterende ondernemers met hun lagere loonkosten geknabbeld aan de tewerkstellingsgraad bij de burens. Vraag is dus of de werkloosheid in de Europese Unie (EU) wel zal dalen als de andere lidstaten eveneens zouden uitpakken met een “Hollands model”? Neen, want indien alle lidstaten van de EU zich eenzelfde pak aanmeten, dan zakken we met zijn allen weg in een deflatoire spiraal.

De kritiek als zou extreme loonmatiging de creatieve destructie in de weg staan, is enkele jaren geleden op een nogal spraakmakende, maar weinig overtuigende manier, door Alfred Kleinknecht³ aan de orde gesteld, doch jammer genoeg nooit met harde cijfers onderbouwd. Loonmatiging kan inderdaad zwakke bedrijven enige ademtocht verlenen. Doch is het dan door de loonmatiging dat een bedrijf als Philips zich in een langdurig en rampzalig herstructureringsproces heeft moeten storten en dat vliegtuigbouwer Fokker uiteindelijk op de fles is gegaan? Dat is moeilijk te geloven. Beide bedrijven waren technologisch bepaald niet achterlijk te noemen. Feit is wel dat het faillissement van Fokker en de afslanking bij Philips (het “Centurion-plan”) een grotere vrouwenscrisis in de Nederlandse samenleving hebben teweeg gebracht dan de sluiting van Renault-Vilvoorde in België. Zelfs de ineenstorting van DAF zindert nog na.

Conclusie: Nederland heeft zich in de laatste twintig jaar gedes-industrialiseerd. Het

“poldermodel” dankt dus zijn succes aan de omschakeling naar de dienstensector, waar de jobscreatie zich heeft voorgedaan⁴. Voor zover die resterende industrie internationaal competitief moet zijn, heeft zich het economisch aanpassingsproces voltrokken via het patroon van het uitschakelen van de lager-geschoolde industrie-arbeid ten gunste van hooggeschoolde arbeid in de internationale dienstverlening (vervoer, communicatie, financiële dienstverlening, toerisme). Hierin hebben de sociale partners en de overheid geen echt sturende rol gespeeld. Ze hebben zich vergenoegd met het volgen van de internationaliseringsbeweging van het kapitaal. Nederland heeft voorts reeds multinationals van eigen bodem (Philips, Shell, Akzo Nobel, Unilever) die al in een veel eerder stadium zijn getransnationaliseerd. Hun overlevingskansen zijn zeker niet eenzijdig te verbinden met de nationale loonpolitiek van de Nederlandse regering en de sociale partners.

Een tweede punt van kritiek betreft de zo genoemde Hollandse consensus. In alle lofredevoeringen wordt de oer-Hollandse eensgezindheid naar voren gedragen als het gaat om het behartigen van het algemeen belang. Nederland zou vanuit haar polder-structuur gedwongen zijn geweest om de nadruk te leggen op de democratische consensus over het beheren van de dijken die het land tegen de opdringerige zee moesten afschermen. Als de nood aan de man of vrouw kwam vulde iedereen, over alle geloofsgrenzen heen, eensgezind de zandzakken om de dijken te versterken. Dat zou zich eeuwen later hebben vertaald in een harmonieus sociaal-economisch model van sociaal-economische zandzakenvullers. Het is één van de vele nationale mythen die Nederlandse geschiedenisboekjes opsieren.

De sociaal-economische consensus werd in de naoorlogse periode geboetseerd door het corporatisme. Fricties tussen kapitaal en arbeid werden afgekocht via dwingende sociale maatregelen voorbereid door de sociale partners en gelegaliseerd door het parlement. Corporatistische marktregulering belette de arbeidsbeweging om bovenmatige eisen te stellen. Dat vergemakkelijkte het optreden van de

regering bij het dicteren van lage lonen in combinatie met goede sociale voorzieningen en gesubsidieerde sociale woningbouw. Het corporatisme leidde o.a. ook tot arbeidsrust, dus tot zekerheid en overzichtelijkheid voor de investeerders, iets wat de economische groei op de lange termijn ten goede kwam. De lonen konden hierdoor in de pas lopen met de gestegen productiviteit en de concurrentiekracht van de bedrijven. Recent onderzoek verricht door Coen Teulings laat overigens zien dat ook vandaag nog de lonen in Nederland meer in overeenstemming met vraag en aanbod zijn dan bij voorbeeld in het flexibiliteitsparadijs in de Verenigde Staten⁵.

Akkoord van Wassenaar

Voor de grondslagen van het poldermodel wordt nu algemeen verwezen naar het zogenaamde “Akkoord van Wassenaar” in 1982, de plaats waar de vakbeweging FNV (toen nog onder vakbondsleider Wim Kok) na samenspraak met de werkgevers in de Stichting van de Arbeid zich bereid toonde de lonen te matigen in ruil voor arbeidsduurverkorting. Dat was een belangrijke toegeving, want voordien had de vakbeweging een rechtvaardigere (nivellerende) inkomensverdeling voorgestaan (“centen” in plaats van “procenten”). Onder impuls van de Industriebond FNV was de vakbeweging voordien storm gelopen tegen de alleenheerschappij van de ondernemers in de fabrieken. “Fijn is anders” heette het vakbondsmanifest uit 1974 dat een andere, socialistische, samenleving wilde nastreven. Maar de economische crisis en het verdwijnen van de PvdA in 1977 in de oppositie had aangetoond hoe broos de vakbondsmacht was in een land waar, anders dan in België en Duitsland, de klassenmacht op de werkvloer in de bedrijven nooit wettelijk geregeld was. De economische crisis leidde tot een ware kaalslag in de industrie. En het was juist de Industriebond FNV, de meest radicale uit het vakbondspallet, die de beslissende U-bocht nam. In 1982 waren de ambtenaren nog massaal in staking gegaan toen ze hoorden van salarisverlaging. Doch dat verzet werd snel ingedijkt toen de vakbonden uit de marktsectoren stelden dat het “draagvlak” van de Nederlandse economie dreigde te versmallen als gevolg van overdreven looneisen. De ambtenaren en “trendvolgers” (werkenden in de

gesubsidieerde diensten) werd de wacht aangezegd en ze werden gepaaid met arbeidstijdverkorting in ruil voor loonverlies. "Wassenaar" was dus wel degelijk een belangrijk keerpunt in de Nederlandse arbeidsverhoudingen. Het akkoord viel op een moment dat de economische crisis zich het scherpste deed gevoelen. In België was in dat jaar een Rooms-Blauwe coalitie aan de macht gekomen die de frank fors (8 procent) had gedevalueerd. In de Duitse Bondsrepubliek was de sociaal-liberale coalitie van Helmut Schmidt ten val gebracht. En in Frankrijk had de sociaal-communistische regering Pierre Mauroy reeds de beperkingen van het voluntarisme ontdekt.

Doch "Wassenaar" betekende in Nederland nog geen herziening van de welvaartsstaat. Een herziening van de ziektewet werd bijvoorbeeld afgeketst. Ook een sociaal-democratisch voorstel om werkloze jongeren verplicht in te schakelen in de collectieve dienstverlening, werd teruggefloten na heftig verzet van de vakbondsjongeren. Aan de fundamenteën van de welvaartsstaat werd niet geraakt, omdat de christen-democraten dat niet wensten indien de sociaal-democraten daar ook niet voor gewonnen waren. Het was pas nadat in 1989 het CDA onder Ruud Lubbers de VVD had ingeruild voor de PvdA van ex-vakbondsleider Kok dat dit zou gebeuren. In 1991 hervormde de regering Lubbers-Kok de Wet Arbeidsongeschiktheid (WAO). Zowel werkgevers als vakbonden waren tegen de hervorming van de WAO. Doch een alternatief ontbrak: de WAO kende een niet te stuiten instroom van oudere loontrekkenden die vrijwel allemaal in deze regeling door de sociale partners werden gedumpt ten koste van steeds hoger wordende bijdragen betaald door allen.

De WAO-crisis markeerde een belangrijke omslag in het denken over de welvaartsstaat. Toen dacht de rechtervleugel van het CDA dat de tijd rijp was om ook drastisch in te grijpen in het ouderdomspensioen (AOW). Het gevolg was een volksofstand van de bejaarden. Dat kostte het CDA, dat relatief steeds populair was geweest bij de bejaarden, 20 kamerzetels verlies bij de parlementsverkiezingen van 1994. Die stemmen gingen vooral naar de bejaardenpartijen (7 zetels winst). Ook hier was de zo geroemde consensus

weer behoorlijk zoek geweest en daarna zouden de "Paarsen" met grote omzichtigheid de kwestie van de vergrijzing en de pensioenlast benaderen.

Toen "Paars" in 1994 aantrad zat Nederland nog met een kater. De problemen bij vlaggeschepen als Philips, DAF en Fokker toonden aan dat "Neerlands Glorie" de disciplinerende werking van de internationale concurrentie moest ondergaan, hetgeen pijn deed. Als er dan al sprake was van consensus over de te volgen industriële strategie, dan werd die vooral geboren uit machteloosheid ten aanzien van te veel ellende. Van een nieuw élan was in die periode allermist sprake. Van een vlucht vooruit zeker niet, want Nederland onderging toen de wet van de sterkste. Het internationale kapitaal dat zich voortaan in de Randstad wilde vestigen, deed dat op voorwaarde dat de internationale dienstverlening alle voorrang zou krijgen. Schiphol zou moeten worden uitgebouwd tot een gigantische luchthaven. De KLM zou moeten samengaan met Europese partners (na enkele mislukkingen nu Alitalia) om in Nederland meer passagiers aan de grond te zetten. En daarna sprak men over een verdere uitbouw van de haven van Rotterdam. Schiphol en Rotterdam zouden de mondingen van de grote rivieren moeten beheersen met hun transport- en communicatiefaciliteiten. Dáár ligt dus de roeping van Nederland⁶. Daarvan zou "Paars" werk maken.

Globalisering van de Nederlandse industrie

Loonmatiging en kapitaalexport gaan hand in hand. Zo leert ons althans het "poldermodel". Tegenover het omvangrijke en structurele overschot op de lopende rekening staat immers een omvangrijke export van kapitaal, die in de hand wordt gewerkt door de politiek van de "harde" gulden of de koppeling van gulden aan Duitse mark. De kapitaalexport wordt niet alleen gedragen door banken en financiële groepen (de grote handelsbanken al of niet gekoppeld aan verzekeringsmaatschappijen en beleggingsfondsen) en pensioenfondsen, maar ook door de industriële bedrijven. De in Nederland gevestigde industriële groepen tekenen zelfs voor de helft van de totale kapitaalexport. De totale kapitaalexport verdubbelde in de periode 1989-1996 tot 20 miljard gulden (400 miljard frank) per jaar

ofwel 3,5 procent van het BBP! Zowel in absolute als in relatieve termen is Nederland een van de grote kapitaalexporteurs in de wereld geworden.

Hoe dit feit interpreteren? Sinds Lenin en Rosa Luxemburg weten we dat kapitaaluitvoer een kenmerk is van het kapitalisme in zijn imperialistische fase. We weten ook dat dit niet noodzakelijk gepaard hoeft te gaan met het verwerven of hebben van koloniën. Wat nu opmerkelijk is in het Nederlandse geval, is dat de kapitaalexport vooral in de richting van de Verenigde Staten gaat en gedragen wordt door de wereldwijde globaliseringstendens van het kapitaal. De kapitaalexport is enerzijds een neerslag van de privatisering- en liberaliseringsmaatregelen die de Nederlandse welvaartsstaat hebben getroffen. De pensioenfondsen zijn nu immers gemachtigd om

in het buitenland te beleggen. Ze kopen zich dan ook in buitenlandse projecten in, vooral in de sector van het onroerend goed in de hoop hier bovenmatige rendementen te plukken. Anderzijds zijn er de Nederlandse multinationals die altijd al stevig hebben gestaan in hun sectoren en op buitenlandse markten een grote rol spelen. Deze transnationalisering heeft zich nu versterkt doordat de Nederlandse multinationals en banken buitenlandse bedrijven overnemen en die overnames financieren uit hun riantie reserves. Uiteraard zijn die laatste aangegroeid doordat de lonen lange tijd achterliepen op de productiviteitsvermeerdering en de inflatie. Loonmatiging heeft ruimte geschapen voor overnames in het buitenland, niet in het binnenland, omdat de concentratie van het kapitaal zich hier al in een eerdere fase, in de jaren zestig en zeventig, had voorgedaan door middel van een dubbele beweging van faillissementen en bedrijfsovernames.

Tabel 1 Enkele recente mega-overnames en fusies van Nederlandse bedrijven

Koper	Object	Bedrag (HFL mrd)
Aegon	Providian (US)	6,1
Ahold	Stop & Shop (US)	4,9
ABN/AMRO	Standard Federal Bank (US)	3,4
Wolters Kluwer	CCH (US)	3,2
KPN	TNT (Australië)	2,7
Fortis	MeesPierson (NL)	2,5
Nedlloyd Lijnen	P&O Container (UK)	2,5
Unilever	Helene Curtis (US)	1,2
Rabobank	Robeco Groep (NL)	1,0
Paccar (US)	DAF (NL)	0,9

Bron: *Financieele Dagblad* en *Economisch Statistische Berichten*.

Behalve in de Verenigde Staten investeren Nederlandse groepen ook in de landen van de Europese Unie. De reden daarvoor is evident. De komende totale integratie van de Europese markt verwekt de verwachting dat men enkel als bedrijf of conglomeraat kan overleven indien men een Europese dimensie heeft verworven. Hoewel de Verenigde Staten populair blijven voor Nederlandse groepen, zou de tendens wel eens kunnen omslaan ten gunste van de intra-Europese

investeringen. De nabijheid van de thuismarkt speelt hierbij een rol voor die grote industriële spelers die alle baat hebben bij schaalvergroting. Maar de onzekerheid blijft. Een bedrijfsovername in de Verenigde Staten kan op de korte termijn immers veel voordeliger zijn dan een dure opkoopactie of investering in de nog altijd sterk gesegmenteerde Europese markt.

Dat het "poldermodel" de mobiliteit van het

kapitaal in de hand heeft gewerkt staat buiten kijf. Alleen culturele en bedrijfstechnische problemen hebben die beweging voorlopig afgeremd. Doch de komende integratie van Centraal-Europa in de EU zal die mobiliteit van het kapitaal enkel maar versterken. De revolutie in de communicatie- en transportsector zal de rest doen. Enkele voorbeelden. Akzo wil zijn glasvezelactiviteiten van Nederland naar Polen verplaatsen en dus in Nederland voortaan de facto een "lege huls" worden. Ook de KLM dacht er even aan om de concern-administratie over te plaatsen naar India. Dat hoefde geen enkel probleem te zijn, daar de satellietverbindingen toch al instonden voor alle boekingen en bagagehandelingen. Dat deze operatie werd teruggefloten had te maken met intern verzet van het personeel dat tegen massaoantslagen aankeek. Maar als morgen alle luchtvaartmaatschappijen globale spelers zullen zijn, dan zal de wet van de comparatieve kosten volledig meespelen en zullen deze maatschappijen hun hoofdkantoren op de goedkoopste locaties vestigen.

Uiteraard heeft de Nederlandse kapitaalexport een golf van kritiek gevangen, omdat sommigen vrezen dat kapitaalexport ten koste gaat van de werkgelegenheid in Nederland. Maar de advocaten van de liberalisering van de markten en de kapitaalbewegingen wijzen erop dat kapitaalexport juist goed is voor de groei van de Nederlandse economie, dus voor de werkgelegenheid. Bedrijven die in het buitenland investeren zijn ook bedrijven die nieuwe jobs scheppen, en dan nog wel in de hogere segmenten van de arbeidsmarkt. Kantorengroei betekent voor morgen meer managers, boekhouders en automatiserings-specialisten voor globaliserende bedrijven. De industriële werkgelegenheid vermindert constant, maar die daling wordt weer gecompenseerd door meer jobs in de dienstensectoren waar ook steeds meer ongeschoolden terecht kunnen (schoonmakerij, catering, transport, onderhoud).

Het duale belastingstelsel

Het bestaande synthetische belastingstelsel dat het inkomen uit arbeid en kapitaal optelt en dan samen belast staat ter discussie. Kok I wil de weg opgaan van Zweden. Het Zweeds "analytisch" belastingstelsel uit 1991 belast het inkomen uit

arbeid progressief en het inkomen uit kapitaal proportioneel. Een dergelijk stelsel wordt ook "dual" genoemd. Het inkomen uit dividenden wordt maar één keer belast, omdat de bedrijven over hun uitgekeerde winsten geen tweede keer meer worden aangeslagen. Het tarief van de kapitaalbelasting is er gelijk aan het laagste tarief van de inkomstenbelasting uit arbeid. Het probleem met een dergelijk dual stelsel is dat het tegen de in Nederland wijd verspreide gelijkheidsmoraal indruist en ook dat het niet bewezen is of een dual stelsel ook doelmatiger is. De kapitaalbezitters zullen er bij een dual stelsel fors op vooruit gaan. Dat zal indruisen tegen het rechtvaardigheidsbeginsel dat stelt dat de sterkste schouders ook de zwaarste lasten zouden moeten dragen. Vandaar dat er in de Nederlandse samenleving alsnog geen breed draagvlak is gevonden voor het belasten van kapitaalinkomsten tegen een lager tarief dan dat van het hoogste tarief voor arbeidsinkomsten.

De "paarse" voorstanders van een dual tarief wijzen dan weer op de voordelen van de eenvoud van het stelsel, waardoor de strijd van de kapitaalbezitters tegen de fiscus tot het verleden zal behoren. De Nederlandse belastingdienst is immers in een permanente strijd gewikkeld met de kapitaalbezitters die kostbare procedures voor de rechter ontwikkelen en de fiscus dikwijls tot onvoordelige transacties en arbitrages dwingen. Voorts wordt gewezen naar het succes van de Zweedse belastinghervorming waar de rijkste burgers tenslotte door middel van een grondslagverbreding een dergelijke belastinghervorming hebben willen financieren. Doch de feitelijke achtergrond van de invoering van het Zweedse dual stelsel is dat de regering er de gigantische kapitaalvlucht heeft willen indijken. Dit succes is dan gegaan ten koste van het principe van de sociale en fiscale rechtvaardigheid.

Een ander probleem is de fiscale behandeling van het eigen huis. Dat is in Nederland de heilige koe van liberaal en christen-democratisch rechts geweest. Links had nooit veel respect voor die eigen woning, omdat het sociale woningbestand in grote mate gesocialiseerd was via door de staat gestimuleerde woningcorporaties. Dit collectieve

bezit is nu aan erosie onderhevig doordat het regeringsbeleid ervan uit gaat dat vele sociale huurwoningen geprivatiseerd moeten worden, d.w.z. in de mate van het mogelijke verkocht aan de huurders ervan of, bij het vertrek van de huurder, aan derden. Maar dat neemt niet weg dat er spanningen zijn. Die concentreren zich nu voornamelijk rond het punt van de aftrek van de hypotheekrente. Die kan nu nog ongelimiteerd worden afgetrokken van de inkomstenbelasting, en wel tegen het hoogste marginale tarief. Dit leidt tot een fiscale bevoordeling van bezitters van een eigen huis, hetgeen onvermijdelijk een kloof slaat tussen het formele en het effectieve belastingtarief. De hogere inkomensgroepen hebben er dus alle voordeel bij om een eigen woning te financieren met een tophypotheek. Deze regeling ondermijnt dus de progressiviteit van het belastingstelsel.

Een ander heet hangijzer is het eventueel belasten van de vermogenswinst. De oplopende verkoopprijzen (verdubbeling over de laatste vijf jaar) van woningen en de forse koerswinsten op aandelen (een verdrievoudiging over de laatste vijf jaar) hebben het debat over een belasting op de vermogenswinsten doen aanzwellen. Die vermogenswinsten blijven alsnog onbelast. Daarnaast staat dan weer dat Nederland een vermogensbelasting (belasting op kapitaal) kent. Maar die is relatief laag en omvat een vast percentage over het samengetelde vermogen (spaarrekening, aandelenbezit, eigen woning). Maar de koerswinsten zelf blijven in dat stelsel onbelast. Dat maakt het beleggen interessant, desnoods via beleggingsfondsen, of het kopen van woningen op basis van schuldfinanciering.

Voor de "Paarse coalitie" is de recentelijk sterk toegenomen persoonlijke rijkdom een zegen gebleken. Een groot deel van de bevolking rekent zich immers rijker dan ooit. Zeker als men de gestegen waarde van het eigen huis bekijkt. Alleen is aldus ook de kloof tussen arm en rijk groter dan ooit geworden. Slechts weinigen maken zich daar zorgen over, want door het effect van deze "bubbelgum-economie" is een bredere middenklasse van huizenbezitters en "spaarders" ontstaan.

Belastinghervorming en werkloosheid

De financiering van de sociale zekerheid gebeurt in Nederland — zoals in de meeste Europese landen — vooral via heffingen op de lonen ("premies"). Het is dus de factor "arbeid" die de sociale uitkeringen financiert, hetgeen de arbeidskosten doet oplopen naarmate de uitkeringen rianter zijn en steeds meer mensen van een uitkering moeten rondkomen. Men is er zich nu in de meeste landen van bewust dat de factor "arbeid" een verkeerde grondslag is om de sociale zekerheid te financieren. Maar welke andere grondslag dan kiezen?

In Nederland kent men het officieuze "plan-Van Elswijk", dat de sociale zekerheid wil financieren door het belasten van de netto-toegevoegde waarde. Men kan dat zien als een "fiscalisering" van de sociale zekerheid. Bovendien, zo zegt Piet van Elswijk, zouden ondernemers die extra mensen in dienst nemen, nog eens een premie uitgekeerd moeten krijgen. Hierdoor zouden de loonkosten fors kunnen dalen en de ondernemers zouden ongetwijfeld honderdduizenden mensen in dienst willen nemen. Meteen zou het restant van de werkloosheid worden opgeslorpt⁷.

Het plan verwekte opschudding in Haagse kringen. De meeste economen geloofden niet in een "free lunch" van een gemakkelijke belastinghervorming. Het plan legde immers de schuld voor de werkloosheidsspiraal eenzijdig ten laste van de financieringswijze van de werkloosheidsuitgaven. Helaas, zegt men, maar zoals in alle blauwdrukken voor een betere wereld gaat dit plan mank aan coherentie. Hoger belasten van de toegevoegde waarde zal de prijzen van de producten en diensten doen stijgen en de vraag ernaar gedeeltelijk doen wegvallen. Ook wordt de waarde van de andere productiefactor (kapitaal) zwaarder belast. Daardoor zal de bereidheid tot investeren afnemen⁸. De voorstellen afkomstig van Van Elswijk ogen dan ook mooi, ze maken in hun ongeamendeerde vorm geen enkele kans om meegenomen te worden bij een komende stelselherziening van de sociale zekerheid.

De arbeidsmarkt: banengroei?

De eerste leuze van de "Paarse" coalitie was werk

scheppen ("werk, werk en werk"). Het succes is er nu, want door de banengroei daalden de werkloosheidscijfers met minimaal 100.000 arbeidsjaren per jaar. Die banengroei ging gepaard met toegenomen spanningen op de arbeidsmarkt. Alleen bij de overheid en in de landbouw stagneerde de werkgelegenheid. Een opvallend aspect van die banengroei in de marktsector was dat dit vooral verliep via de uitzendbureaus. De theorie is dat die banengroei tot stand kwam via meer marktwerking als gevolg van deregulering. In de binnenlandse sectoren daalden daardoor de prijzen, wat goed was voor de afzet, dus voor de tewerkstelling. Van de andere kant nam de productiviteit toe in de internationale sectoren. Daardoor staat men aan de vooravond van grootscheepse afslankingen. De grote gangmaker in de banengroei was eigenlijk de zorgsector. Door demografische factoren (de toegenomen vergrijzing, dus toegenomen hulpbehoefte) en nieuwe, andere samenlevingsvormen (individualisering) is de rol van de betaalde arbeid in de quartaire sector fors toegenomen.

Steeds meer mensen doen een beroep op externe dienstverlening en zorgverstrekking, dus niet meer via de informele gezinsarbeid van vrouwen. Voor deze zorgen moet men derhalve betalen. Deze "zorgen" moeten ook betaalbaar blijven. Dat kan enkel door de lonen in deze diensten laag te houden of door ze te subsidiëren. In het geval dat de staat de diensten organiseert of subsidieert, zal hij altijd een beroep doen op laagbetaalden. Indien de zorgen verstrekt worden door zuiver commerciële ondernemers, dan zal de onderlinge concurrentie en versnippering eveneens voor lage lonen zorgen. In de zorgsector is de neerwaartse concurrentiële druk op het loonpeil dan ook ongemeen sterk en niet voor niets spelen de uitzendbureaus hier een belangrijke rol. Vooral de rol van de uitzendbureaus verdient enige toelichting.

De commerciële arbeidsbemiddeling is in Nederland, anders dan in België, steeds liberaler geweest voor zover het tijdelijk werk betrof. Toevallig of niet, maar na 1972 steeg de uitzendarbeid explosief, en wel met gemiddeld 11 procent per jaar. Uiteraard met af en toe een dip in periodes van conjuncturele crisis, doch deze

gemiddelde groei zegt al genoeg. In 1995 werkten gemiddeld per dag ongeveer 192.000 personen via uitzendbureaus! Het totaal aantal personen dat in dat jaar uitzendwerk verrichtte bedroeg niet minder dan 648.000 individuen. Een ander kenmerk is dat uitzendarbeid vooral verricht wordt door ongeschoolden (o.a. fabrieksarbeiders) of door lager geschoolden (o.a. administratieve werkers). Het gemiddelde loon van de uitzendwerkers in Nederland ligt dan ook relatief laag met 35 procent minder dan het gemiddelde verdiende loon. Tijdelijke schommelingen in economische activiteit worden in toenemende mate opgevangen door uitzendwerkers en vooral oproepkrachten.

Door toedoen van de flexibiliteit en de deeltijdse arbeid groeide de uitzendarbeid mee. Berekeningen tonen aan dat in de periode 1969-1995 de totale groei van de werkgelegenheid met ongeveer 900.000 arbeidsjaren bijna geheel toe te schrijven was aan een toename van deeltijdwerk en flexibele arbeid: uitzendwerkers, tijdelijk contractanten en oproepkrachten.

Hoe deze structurele veranderingen op de Nederlandse arbeidsmarkt te verklaren? Ten eerste, bedrijven gaan steeds meer "kostenbewust" reageren en zich daarom toeleggen op hun "kerntaken". Veel arbeid wordt daarom uitbesteed aan onderaannemers of dienstverleners. Dit soort onderaannemers werkt het liefst en vooral met flex-werkers en/of parttimers. Ten tweede, horeca en detailhandel met hun wekelijkse piekbelasting hebben een leger van oproepkrachten ter beschikking. In de land- en tuinbouw worden seizoenschommelingen eveneens opgevangen door middel van korte contracten. Maar de vorm van flexibele arbeid die wordt gekozen hangt wél af van de wettelijke regelingen en de collectieve arbeidsovereenkomsten die gangbaar zijn in de diverse sectoren. Van een liberale wildgroei is dus (nog) geen sprake. In de bouw bij voorbeeld heeft de vakbeweging zich lange tijd met succes verzet tegen de uitzendarbeid. Maar voor 1998 is die voortaan toegestaan.

Ten derde, de flex-werkers worden vooral gerecrueteerd uit de toetreders tot de arbeidsmarkt. Jaarlijks bieden zich zo een 70.000 à 80.000

mensen aan op de arbeidsmarkt. De grote massa hiervan wordt direct aangeworven op tijdelijke basis of krijgt via een uitzendbureau een betaalde baan. De demografische groei zorgt slechts voor een aangroei van 15.000 arbeidskrachten op jaarbasis. De Nederlandse bevolking groeit immers nauwelijks nog aan sinds de revolutie van de "pil".

Ten vierde, de grote groei van de aanbieders op de arbeidsmarkt komt van de vrouwen die zich (opnieuw) aanbieden op de arbeidsmarkt. Vrouwen verlangen om diverse redenen steeds meer naar een betaalde baan. Vroeger werkten alleen jonge, ongetrouwde vrouwen buitenshuis.

Die tijd is definitief voorbij. In de jaren zeventig gingen de meisjes massaal naar voortgezette opleidingen als gevolg van de aansporingen van de linkse regering Den Uyl (1973-1977). De vraag naar vooral vrouwelijke arbeidskrachten in de dienstensectoren deed de rest. Uiteraard staat dit los van de recente banengroei. Doch een belangrijk punt is wel dat door de opleidingen die de jonge vrouwen in de jaren zeventig en tachtig volgden een fundament werd gelegd voor de toetreding van vrouwen tot de arbeidsmarkt. Alleen is die verhoogde toetreding tot de arbeidsmarkt niet omgezet in het veroveren van evenwaardige banen voor alle vrouwen.

Tabel 2 Werkgelegenheid 1990-1998
(mutaties per jaar in %)

	1995*	1990-93	1994	1995	1996	1997	1998
Landbouw	251	-0,1	-1,9	-1,6	-0,4	-0,5	0
Industrie(a)	867	-0,6	-3,8	-1,1	-0,2	0,75	1,5
Bouwnijverheid	392	0,3	0,0	0,5	-0,3	2	0,75
Handel	913	2,6	0,7	3,2	3,4	2,75	2,75
Vervoer	360	1,6	-1,1	0,8	1,4	1,75	2,75
Banken en verzekeringen	187	0,8	0,0	0,0	1,1	-0,5	-1,5
Andere tertiaire diensten	1.000	3,3	5,0	7,6	6,9	4,25	3,75
Quartaire diensten	710	2,1	1,8	3,8	1,3	1,75	2
Totaal bedrijven waarvan	4.774	1,4	0,4	2,5	2,3	2	2
open sector	1.529	-0,1	-2,8	-0,8	0,1	0,75	1,5
afgeschermd sector	2.100	2,8	2,6	4,9	4,9	3,25	2,75
Marktsector(b)	4.021	1,3	0,1	2,3	2,6	2,25	2,25
Overheid	659	-0,6	-1,6	-2,1	-1,4	0	0
Totaal in arbeidsjaren	5.433	0,6	0,1	1,9	1,9	1	1
Totaal in pers. Vanaf 12 uur	5.876	0,8	0,0	1,9	2,1	1	2

(*) In duizenden arbeidsjaren

(a) Exclusief de aardolie-industrie

(b) Bedrijven exclusief delfstoffenwinning, exploitatie van onroerend goed, quataire diensten.

Bron: *Centraal Economisch Plan 1997*, Den Haag: CPB.

De vrouwen profiteerden vooral van een algemene vraag naar meer arbeidskrachten in de administratieve en de verzorgende beroepen. Wat betreft de commerciële sector heeft de banengroei te maken met de aantrekkende wereldhandel en de gestegen dollarkoers. Wat betreft de binnenlandse sectoren heeft dat te maken met de groeiende koopkracht en de concrete behoeften van de bevolking en de politiek van de overheid. Dat is trouwens een stelling die men zeer genuanceerd moet benaderen. Daarom hier enkele opmerkingen dienaangaande. Ten eerste, veel flex-banen zijn afhankelijk van de binnenlandse vraag. Dat geldt zeker voor de persoonlijke dienstverlening en de detailhandel. Veel van die bijkomende banen zijn geschapen als gevolg van veranderde leef- en consumptiepatronen. Die banen kunnen alleen ontstaan als er inderdaad arbeidskrachten beschikbaar komen die naar een aanvullend inkomen zoeken. Vrouwen en studenten zijn hier de belangrijkste gegadigden. Steeds meer studenten hebben nu een baan naast hun studie als gevolg van het gestegen inschrijvingsgeld aan de universiteit en de verlaagde studiebeurzen. Zij werken flexibel. Gehuwde vrouwen vormen een tweede reservoir van flexibele arbeidskrachten.

Ten tweede, door de individualisering is het aantal koopkrachtige alleenstaanden en twee-verdieners zonder kinderen toegenomen. Zij zijn de consumenten in de hogere segmenten van de dienstverlenende vrijetijdssectoren. De minder-koopkrachtigen wenden zich tot de hamburgersectoren onder het motto: "Ik koop bij je een hamburger als ik in ruil hiervoor tegen betaling de afwas mag komen doen". In beide gevallen gaat het hier om het sprookje van baron von Münchhausen op: de hamburger-economie kan zichzelf aan haar haren uit het moeras van de werkloosheid trekken.

Werkloosheid en uitkeringen

Voor 1998 verwacht men in Nederland een werkloosheidspercentage van ongeveer 5 procent. Dat is beduidend lager dan in de meeste Europese landen, of zelfs in de Verenigde Staten, toch het flex-paradijs bij uitstek. Aan de statistische trukendoos ligt het niet. Want deze werkloosheidspercentages worden in Nederland volgens de

zogenaamde gestandaardiseerde methode opgesteld. Die methode telt ook diegenen mee die minder dan 12 uur per week een betaalde baan hebben. Toch is dit percentage uiterst geflatteerd, omdat in Nederland veel mensen buiten de werkloosheidsstatistiek vallen.

In 1998 schat men het aantal geregistreerde werklozen op 420.000 of minder dan 7 procent van het totaal der werkenden en werkzoekenden. Dat is relatief weinig vergeleken met de andere Europese landen. Maar de zo gevreesde langdurige of structurele werkloosheid blijft schrikbarend hoog, omdat die voor een groot deel verborgen zit in speciale uitkeringsstelsels. Werklozen van ouder dan 57,5 jaar zijn daarbij ontslagen van de sollicitatieplicht, evenals deelnemers aan scholingsprogramma's. Diegene die al een baan heeft gevonden, maar nog niet is begonnen, telt ook niet mee voor de werkloosheidsstatistiek. Niet alle trekkers van een bijstandsuitkering worden verplicht om naar werk om te zien. Dan is er nog het stuwmeer van de WAO (Wet Arbeidsongeschiktheid) waarin meer dan 800.000 personen zitten, onder wie heel wat verborgen structureel werklozen. De werkelijke werkloosheid is dus enkele malen hoger dan het officiële cijfer. Die werklozen weer aan de slag krijgen zal niet gemakkelijk zijn, omdat daarvoor de bestaande uitkeringsstelsels gesloopt moeten worden.

Een minpunt van "Paars" is dat de binnenlandse consumptie achterop hinkt en dat daardoor de economische groei bovenmatig vertraagde. De overheid kan in normale omstandigheden de binnenlandse vraag aanzwengelen, om de werkloosheid te verminderen. Dat deed "Paars" niet, omdat men het financieringstekort wilde beperken om de Maastrichtnorm te halen. In dat laatste is "Paars" aardig geslaagd. De ramingen voor 1998 zijn optimistischer dan ooit met een financieringstekort van onder 2 procent! Toch wilde de "Parse" coalitie daarna de geldkraan niet opendraaien. In plaats daarvan heeft de "Parse" regering de belastingen verlaagd, in de hoop dat daardoor een grotere bestedingsruimte voor iedereen komt. De verhoogde koopkracht moet vooral direct ten goede komen aan de marktsector, want die zal uiteindelijk moeten zorgen voor additionele

banengroei.

Inmiddels is wél enige commotie ontstaan aan de onderkant van de samenleving. De laagstbetaalden en de trekkers van uitkeringen zullen er via de recente belastingmaatregelen, genomen in het zicht van de verkiezingen, eerder er op achteruit gaan in plaats van vooruit. Dat leidde tot een golf van ongenoegen toen eind januari 1998 de eerste loon- en uitkeringstrookjes uit de computers rolden. Geschrokken verklaarde de regering dat er sprake was van enkele rekenfouten en dat reparatie zou volgen alvorens de stembussen open zouden gaan.

Dat de binnenlandse consumptie de laatste jaren gemiddeld genomen niet is gekelderde, is voor een belangrijk deel te wijten aan de zeepbel van vermogensaan groei. Uit die zeepbel werden bijkomende consumptieve bestedingen gefinancierd. Huizen en aandelen zijn immers de laatste jaren fors in waarde vermeerderd. Zo schatte het Centraal Planbureau (CPB) dat de werkelijke waardeverhoging van de huizen in 1996 ongeveer 50 miljard gulden (1.000 miljard frank) bedroeg. Dat heeft voor dat jaar een structureel bestedingsbedrag van 5 miljard gulden (100 miljard frank) losgeweekt doordat de meeste mensen hun hypotheek verhoogden om consumptieve uitgaven te financieren of om in aandelen te beleggen (die koerswinsten werden weer verzilverd ten bate van consumptieve bestedingen). Deze "Paarse" weldaden hebben het koopkrachtplaatje in 1996 alleen al met ruim 3 procent opgepoetst en in 1997 met meer dan 2 procent.

Uiteraard hebben de uitkeringstrekkers niet kunnen genieten van de "Paarse" voordelen en is hun werkelijk inkomen achter gebleven op dat van de loontrekkenden. Dit blijkt overigens een bedoeld effect van "Paars" te zijn geweest. Het beleid van deze regering was om de "wig" tussen de lonen de uitkeringen te vergroten ten einde de uitkeringstrekkers in de richting van de arbeidsmarkt te drijven. Ook het aangroeiende leger van flex-werkers heeft niet geprofiteerd van het speculatieve manna. Door hun wankel positie op de arbeidsmarkt kunnen zij in de regel geen banklening verkrijgen of een hypotheek afsluiten. Ze bouwen in de regel geen extra

pensioenrechten op. Door hun flex-contracten komen ze niet in aanmerking voor interne of externe opleidingen door de baas betaald. Ze zijn dus, als ze voor het gezinsinkomen moeten zorgen, de grote slachtoffers geworden van de afbraak van de welvaartsstaat. Ze ondersteunen dus ook niet de binnenlandse consumptie. Een niet onbelangrijk detail is overigens dat veel flex-werkers geen alleenstaanden zijn, maar een (mannelijke) partner hebben met een volledige baan. Ook dat verklaart waarom deze regering het goed doet onder vele flex-werkers.

Iedereen een individu

De banengroei van het laatste decennium is te verklaren uit de explosieve toename van de participatie van gehuwde vrouwen op de arbeidsmarkt. Deze gehuwde vrouwen nemen echter genoeg met kleine baantjes en zij sluiten zichzelf uit van een carrière. Daarom worden ze door de werkgevers ook met open armen ontvangen. Daarbij komt nog dat zij vooral in de diensten werken waar ieder carrière-perspectief afwezig is. De meeste mannen werken voltijds, maken wél carrière, genieten later een volwaardig pensioen en vormen aldus de stabiele ruggengraat van de samenleving.

Het was echter nooit het doel van het Nederlandse regeringsbeleid geweest om de vrouwen massaal toegang te verschaffen tot de arbeidsmarkt. Het verschijnen van vrouwen op de arbeidsmarkt was een spontaan effect van de toegenomen scholingsgraad van vrouwen en het dalende kinderaantal (effect van de "pil").

Dat de arbeidsparticipatie van vrouwen zo lang op zich heeft laten wachten was omdat de Nederlandse regeringen zich nooit hebben ingespannen om de buitenschoolse kinderopvang met subsidies te stimuleren. Scholen en onderwijsvakbonden hebben steeds dwarsgelegen toen de vraag van de ouders kwam naar overblijven op school. De traditionele 'Hollandse Mam' hoorde immers zich vier keer per dag aan de schoolpoort aan te dienen om de kinderen te brengen en te halen. Werkgevers schiepen uiteraard geen voorzieningen voor kinderopvang op het werk en de met mannen bevolkte vakbonden stelden die "vrouwelijke eisen" evenmin. Ouders waren dus gedwongen een beroep te doen op dure — want niet-

gesubsidieerde — privé initiatieven.

De passieve rol van de vakbeweging in deze verdient enige uitleg. De overgang van het kostwinnersmodel naar een geïndividualiseerde samenleving botste in wezen op de spontane "arbeiderscultuur" die in de industrie overheerste. Vijftien jaar geleden was nog meer dan 70 procent van de werkenden in Nederland een "kostwinner". De meesten van hen waren uiteraard mannelijke vakbondsleden. Hun klassenmacht was gebouwd op een stevige organisatie en afgedwongen hoge uitkeringen bij ontslag, ziekte of invaliditeit. Inkomensuitval werd niet getolereerd. De vervangingsinkomens bleven dan ook grotendeels onaantastbaar. Toen in 1982 de vakbeweging de loonmatiging aanvaardde in ruil voor arbeidsduurverkorting (de werkweek van 38 uur) en een pijnloze afvloeiing van de ouderen, kozen de werkgevers voor hun bijkomende aanwervingen vooral voor part-timers en flexwerkers. De grote massa van hen waren vrouwen. De vakbeweging verzette zich nauwelijks hiertegen in de hoop dat ze haar mannelijke leden in de zogenaamde "primaire arbeidsmarkt" verder kon beschermen tegen de gevolgen van de toegenomen onzekerheid op de arbeidsmarkt¹⁰.

Deze veranderingen op de arbeidsmarkt veroorzaakten inmiddels wél een culturele omslag in de man-vrouw verhoudingen. Het beeld van de onopgemaakte Hollandse sloof met de boodschappentas op de fiets verdween langzaam uit het straatbeeld. Door de toetreding van de vrouw tot de arbeidsmarkt is de Nederlandse samenleving dus sociologisch "verpaart". In die zin dat de vrouwen nu door hun baantjes individuen zijn geworden met de bekende rechten en plichten. De rol van de vrouwen is daardoor in het tradionalistische Holland zichtbaarder dan ooit geworden. In de Tweede Kamer is reeds een derde van de parlementsleden vrouw. In vele gemeenteraden is de helft of meer van de verkozenen vrouw. Voor de meeste vrouwen is de emancipatie echter een zaak van part-time werken met flexibele randvoorwaarden en weinig riantepensioenvoorwaarden.

Onder "Paars" is de individualisering verder doorgezet via wetgevende arbeid. Uitkeringen

zijn niet noodzakelijk nog "gezinsuitkeringen". Het ouderdomspensioen (AOW) wordt nu in twee gelijke helften aan beide partners uitbetaald. De weduwen heeft men gewezen op de plicht om voor een eigen inkomen te zorgen. Het kindergeld hoort toe aan het kind. Kortom, iedereen, ook het kind, is voor de vernieuwde welvaartsstaat een individu geworden. Ook heeft "Paars" faciliteiten geschapen die niets kosten, doch wel het leven van de werkenden aangenamer maken. Tegen het verzet in van de overwegend christen-democratische middenstand, heeft de "Paarse" regering in 1996 de winkelsluitingswet aanzienlijk versoepeld. Voorheen sloten alle winkels om 6 uur 's avonds hun deuren en was de zondagsrust heilig. Nu bestaat er de vrijheid voor de gemeentebesturen en de sociale partners om hiervan af te wijken. Met als gevolg dat de meeste winkels nu pas om 8 uur 's avonds sluiten. Funshopping kan nu ook op zondag¹¹.

Tegen de zin in van middenstand en fabrikanten heeft "Paars" ook de koopkracht verhoogd door de ontelbare kartels te breken. Nederland was traditioneel een kartelparadijs met verticale en horizontale prijsbindingen voor alle artikelen, tot zuurkool toe¹². Dat zorgde voor hoge prijzen voor vele merkartikelen in de winkel. In 1998 was het gedaan met de meeste prijsbindingen (die is nog wel van kracht voor boeken).

Het tekort van "Paars"

Niet alles wat de "Paarse" regering aanraakte veranderde in goud. De werkloosheid bezit nog altijd een perspectiefloze harde kern van langdurig werklozen. Wie zijn of haar baan verliest en ouder is dan veertig jaar, komt in de regel niet maar aan vast werk. Banen scheppen voor ongeschoolden van etnische origine is alsnog niet gelukt. De belangrijkste reden is dat voor deze mensen geen geschikte banen zijn. Ze scheppen heeft ook weinig zin omdat de meesten daarna toch weer in de werkloosheid tuimelen. Tewerkstellingsprogramma's zoals minister A. Melkert van Sociale Zaken die heeft ontwikkeld, waren maar relatieve successen voor het bevorderen van de intrede van werklozen (Melkert I en II) en jongeren (JWG) in het reguliere arbeidscircuit. De regering is er eveneens niet in geslaagd om volwaardige "witte"

banen te scheppen. In 1997 strandde het plan om de “witte werksters” met overheidssubsidie ingang te doen vinden. De regering wilde af van de “zwarte werksters” (veelal vrouwen met een bijstandsuitkering) door “witte banen” in de schoonmakerij te subsidiëren met belastingvoordelen en subsidies. Men dacht in een eerste proefronde ruim 900 banen te scheppen in de noordelijke stad Groningen. Het werden er uiteindelijk maar 83 omdat bijna niemand kwam opdagen en ook omdat de meeste schoonmaakbedrijven zich ijlings terugtrokken uit angst ongemotiveerde “werksters” binnen te krijgen. De regering legde de schuld bij de arbeidsvoorziening die geen “werksters” kon recruter.

De begroting (“miljoenennota”) die Kok I in september 1997 indiende, is de basis voor Paars II. Wat wil Paars II dan? Het anker blijft onverminderd de lage inflatie en het meedoen aan de euro. Voorts is er de tot nu toe heftig besproken pensioenhervorming. Iedereen weet inmiddels dat er een hervorming van het pensioenstelsel zal komen. Kok II zal ongetwijfeld de financiering van het algemene ouderdomspensioen (AOW) geleidelijk willen betalen uit de belastingpot, niet meer uit een premieheffing op de lonen. Voorts speelde de regering Kok I al met de idee om een reservefonds voor de AOW te vormen, wat zou neerkomen op het aanleggen van een spaarpot gefinancierd uit allerlei belastingmeevallers. Wie spaarfonds zegt, denkt uiteraard aan kapitaal Fonds. Maar dat woord wilde Kok I niet in de mond nemen. Voorts zal Paars II zeker de kosten van de AOW meer spreiden.

Nederland kent een complex pensioenstelsel opgebouwd uit drie compartimenten. Het eerste compartiment is het algemeen ouderdomspensioen (AOW), een vast bedrag dat voor iedereen gelijk is en eigenlijk het sociale minimum voor alle bejaarden ouder dan 65 garandeert. Het werd in de jaren vijftig ingevoerd en gefinancierd uit een premieheffing ofwel een omslagstelsel. Het tweede compartiment wordt gevormd door de bedrijfspensioenen gefinancierd uit afdrachten van werknemers en ondernemers aan paritair beheerde bedrijfspensioenfondsen. Deze pensioenfondsen werken volgens het

kapitalisatieprincipe. Een derde compartiment van de pensioenregeling is de door de overheid gestimuleerde individuele verzekeringen of spaarregelingen.

Omdat vandaag niemand kan voorspellen of de vergrijzing met alle bijkomende kosten nog te betalen zal zijn zonder structurele ingrepen in het drieledige pensioenstelsel, worden al jarenlang berekeningen gemaakt met het oog op een omvorming van het pensioenstelsel. Iedereen is echter beducht voor een mogelijke breuk in de solidaire pensioenopbouw. De meest uitgesproken solidaire poot is de AOW. De huidige werkenden betalen het pensioen van de huidige bejaarden via een omslagstelsel. Men mag aannemen dat deze solidariteit tussen werkenden en gepensioneerden niet zal breken. Doch de premiedruk van de AOW neemt van jaar tot jaar toe. Voorts hebben steeds meer ouderen naast hun AOW een riant extra pensioen opgebouwd of zelfs een vermogen bij elkaar gespaard of gespeculeerd. Moeten die dan nog een AOW ontvangen? De AOW is immers het staatspensioen voor de “armen”. Doch een ingreep in de AOW veronderstelt weer een inkomens- of vermogenstoets. Iets dergelijks krijgt onmiddellijk een onaangename bijklank. Of moeten de bejaarden met een dik pensioen dan maar extra hard worden aangeslagen door de inkomstenbelasting? Ook dat is discriminatie, maar dan naar leeftijd.

Inmiddels heeft zich al een kruipende privatisering in de pensioensector voorgedaan doordat de regering Kok I het algemeen ouderdomspensioen achter liet lopen op de koopkrachtontwikkeling in de loonsector. Dat leidde tot besparingen en lagere premiedruk¹³. Hierdoor moeten werkgevers en werknemers echter steeds hogere bedragen storten in de eigen pensioenkassen om voor de pensioentekkers een totaal pensioen van 70 procent van het laatst verdiende inkomen te garanderen. Slimme vogels merkten meteen op dat de AOW en het aanvullend pensioen dus communicerende vaten zijn. En wie geen aanvullend pensioen heeft¹⁴, is dus noodzakelijk de dupe van het pensioenspel.

De grootste splijtzwaam in het heilige solidariteitsdenken is het nieuwe individualisme. Bedrijfspensioenfondsen zien immers dat het

traditionele gezin aan het verdwijnen is. Differentiatie in premies en uitkeringen is dus troef, want populair bij de jongeren. Dit doet echter het draagvlak voor risicodeling afbrokkelen. Alle verzekerden zien echter met angstige ogen hun pensioenfondsen steeds meer in het wilde weg beleggen. Sommige pensioenfondsen halen daardoor forse vermogenswinsten binnen, terwijl andere weer veel lagere rendementen boeken. Vele verzekerden willen daarom af van het gedwongen lidmaatschap van "hun" pensioenfonds. Ze willen liever overstappen naar de meest winstgevendende pensioenverzekeraar. De pensioensolidariteit tussen de bedrijven van één bedrijfstak brokkelt eveneens af door de opkomst van zeer winstgevendende nieuwe bedrijven ("snelle groeiers") met een zeer jong personeelsbestand en dus weinig of geen oude pensioenclaims. De snelle groeiers willen daarom liever zelf met een eigen pensioenfonds beginnen in plaats van hun bijdragen te storten in de collectieve put van de grote overkoepelende pensioenfondsen per sector¹⁵. Veel werknemers willen ook zelf sparen of beleggen zonder de kosten van een topzwaar pensioenfonds op zich te moeten nemen¹⁶. Banken en verzekeraars steken hier graag een helpende hand toe. Doch in dat geval moet wel de wetgeving eerst worden veranderd. Is Paars II daartoe bereid?

De "verpaarsing" van de Nederlandse politiek

Gezien de maatschappelijke veranderingen en de ideologische aanvaarding ervan, is het verzet tegen de "Paarse" politiek uiterst marginaal. Er ligt een breed politiek en maatschappelijk midden dat deze verandering ondersteunt. De verkiezingsprogramma's van de diverse partijen gelijken op elkaar. De accenten verschillen, maar iedereen staat achter het project van Kok en de zijnen. Hoe komt dat?

Ten eerste is er geen echte oppositie meer van links of rechts met het CDA als centristische partij in de oppositie. Ten tweede hebben de maatschappelijke veranderingen zich breed uitgesmeerd over bijna alle klassen en bevolkingslagen. Niemand wil blijkbaar nog terug naar vroeger. De vrouwen zeker niet. De jongeren, die in de regel beter opgeleid zijn, ook niet. De

huizenbezitters zijn gelukkig met de gestegen waarde van hun huis. De lage rentestand en de politiek van de harde gulden speelt in hun voordeel. Wie een vaste baan heeft krijgt automatisch consumptief krediet bij de bank. De illusie van het "volkskapitalisme" heeft zich in een paars kleed gehuld. Professor Rick van der Ploeg, PvdA-lid van de Tweede Kamer en academische yuppy, is als smaakmakende econoom de pleitbezorger van dat "volkskapitalisme". Iedereen moet aandeelhouder kunnen worden en dus een vermogen op de beurs bij elkaar speculeren, dixit Van der Ploeg.

De onderklasse en de pechvogels zijn hun woordvoerders — op die van de SP na — in de politieke klasse kwijtgeraakt. De onderklasse gaat niet meer naar de stembus of kiest voor uiterst rechts. Het probleem met uiterst rechts is dat deze stroming politiek zwak gestructureerd is en op de koop toe verdeeld. Uiterst rechts wordt dus niet erg serieus genomen in de politieke strijd. Vandaar dat er ook geen ernstige concurrentieslag wordt geleverd om de onderklasse. De PvdA mikt op de mensen met een baan, niet met een uitkering of een lage opleiding. GroenLinks doet hetzelfde en kleurt dat beeld wat bij door proportioneel gezien wat meer etnische vertegenwoordigers met een hogere opleiding op de lijsten te plaatsen. Maar vier jaar geleden heeft GroenLinks zich wel in de vingers gesneden door Mohamed Rabbae, een Marokkaanse welzijnsbureaucraat, tot co-lijsttrekker te maken. Rabbae is nu gepasseerd ten gunste van de beter bespraakte Paul Rosenmöller. Rosenmöller draagt het charisma van de stakingsleider-student die ooit in de Rotterdamse haven de Vervoersbond FNV in de problemen bracht. Maar de activisten van het Rosenmöller-type spelen al lang geen rol meer in GroenLinks. Hun rol is overgenomen door de post-materialisten. De meesten uit die stroming zijn of waren ideologen van de nieuwe sociale bewegingen die een andere samenleving op basis van post-materialistische waarden nastreven en dus best tevreden zijn met een aantal "Paarse" vinger-oefeningen om meer verantwoordelijkheid bij de burger en de "civil society" te leggen. Ook wil GroenLinks "respectabel" worden. Uit angst niet serieus te worden genomen in de media heeft GroenLinks zijn sociaal-economische paragrafen

uit het verkiezingsprogramma laten narekenen door de deskundigen van het Centraal Planbureau¹⁷. De onzichtbare oppositierol van GroenLinks is te wijten aan de sociale samenstelling van deze partij. GroenLinks heeft zich afgekeerd van de onderkant van de samenleving en gekozen voor de beter opgeleiden werkzaam in de welzijnssectoren en de collectieve dienstverlening. GroenLinks is dus opgeschoven naar centrum-links voor wat betreft de sociaal-economische thema's¹⁸. Maar ook de groene thema's komen nauwelijks meer uit de verf. Over deze ellende wordt klagelijk gedaan: de ruimte voor progressieve politiek is tegenwoordig beperkt en daarom heeft GroenLinks het moeilijk¹⁹. Nieuw stemmenverlies van GroenLinks zou het einde kunnen betekenen van deze partij.

De enige dwarsligger in het linkse gezelschap is de ex-maoïstische SP die vier jaar geleden voor het eerst met twee zetels in de Tweede Kamer de kiesdrempel nam. De "sociale popi's" van de SP hopen de Nederlandse onderklasse in de oude arbeiderswijken naar de stembus te lokken (er is geen opkomstplicht meer in Nederland) en de arbeiderskiezers van de PvdA en GroenLinks los te weken. De SP roffelt op populistische trom. De leden stromen toe. Of de SP nu ook de grote doorbraak naar de arbeidersklasse zal maken, is niet zeker. Want op de dag van de verkiezingen zullen heel wat mogelijke SP-kiezers alsnog voor de PvdA stemmen "om erger te voorkomen".

Nederland evolueert naar een twee-partijen-landschap. De PvdA wil zich als de enige "linkse" partij profileren en denkt op termijn GroenLinks en D66 electoraal op te slokken. De VVD denkt er aan om het afkalvende en in crisis verkerende CDA op te peuzelen. Dat gevaar voelt het CDA aan. Doch tot een herbronning is men hier nog niet echt gekomen. Het CDA klampt zich vast aan de traditionele waarden²⁰ die de moeite waard zouden zijn om door te geven²¹. Hierdoor is deze partij enkel bestemd voor de krimpende groep van gelovigen (plattelanders en vooral ouderen). Het CDA is door het terugtreden van de overheid uit de welvaartsstaat haar bureaucratische machtsbasis grotendeels kwijt. De crisis in de landbouw (varkenspest, mestbeleid, prijzenpolitiek) heeft aangetoond dat ook hier het CDA geen rol van betekenis meer kan spelen als

partij van de agrarische belangen. Vele grote boeren zijn inmiddels naar de VVD overgestoken. De kleintjes zullen snel failliet gaan. Het grote probleem van het CDA is strategisch van aard: waar moet het CDA zich positioneren? Aanvankelijk dachten velen dat het CDA zich rechts van de VVD zou opstellen om zo rechts-liberale kiezers aan te lokken. Achteraf leek dat onhandig en heeft het CDA zich links van de VVD geplaatst²². Dat is veel te laat gebeurd. Daarbij is een "links" CDA weinig functioneel, want overlappend met de PvdA. De enige uitweg bleek het omhelzen van de "gezinswaarden" met de kanttekening dat dit niet ten koste moest gaan van de participatie van vrouwen op de arbeidsmarkt.

De belangrijkste vernieuwende factor in de Nederlandse politiek is de "verpaarsing" van de alle politieke partijen. De verkiezingsprogramma's van PvdA en Groenlinks hebben afscheid genomen van de staat ten gunste van de "civil society". De grote partijen hebben zich in versneld tempo losgeweekt van hun herkenbare klassenbasis en hun georganiseerde belangengroepen. Ze presenteren zich nu als "neutrale" spreekbuizen. Het CDA met zijn uitgebreide netwerken van welzijnsinstellingen en belangengroepen is daardoor in de problemen geraakt. Onder "Paars" is zelfs hardhandig het mes gezet in de vele overkoepelende en adviserende raden die Nederland-welzijnsland rijk was. Harde managementtechnologie kwam in de plaats. De ideologische aanpassing gebeurde ook in de grote politieke partijen. Die hebben zich ontdaan van hele compartimenten van categorale en lokale belangengroepen of lobbies. De invloed van de leden op de besluitvorming in de grote partijen werd afgebouwd ten gunste van de media-technologie bij verkiezingen en de periodieke campagnes rond personen en leuke thema's. Bij de PvdA was dat het werk van ex-partijvoorzitter Felix Rottenberg. Rottenberg disciplineerde de parlementaire fracties door de leden ervan massaal te vervangen door a-politieke kandidaten die diverse kiezers-doelgroepen moesten vertegenwoordigen los van de plaatselijke partijafdelingen²³. Bij de VVD wist Bolkestein met quasi-intellectuele en nogal opruiende onderwerpen de praatprogramma's te vullen. De andere

partijen volgden het voorbeeld van Rottenberg en Bolkestein. De laatste in de rij is nu het CDA dat de macht van de bestuurdersnetwerken wil breken ten voordele van een jongere generatie "bewegende" politici²⁴. Toch komt het CDA weer uit bij deftige huisvrouwen en bezadigde jongere ambtenaren als nieuwlichters op de kandidatenlijsten²⁵. Ook blijft het CDA afhankelijk van kiezers die zeggen religieus te zijn. Hoe de niet-kerkelijken aanspreken?²⁶ De VVD volgt partijleider Bolkestein die een grote invloed uitoefent op de keuze van de nieuwe politici. "Bolk" wil ook met "Paars" verder. Daartoe heeft hij de oude rechtervleugel aangevoerd door de rechtse populist Hans Wiegel het zwijgen opgelegd. Dat was niet zo moeilijk omdat de VVD geen discussiecultuur bezit en succesvolle leiders nooit ten val brengt. D66 is in het zelfde VVD-bedje ziek. Bij de vorige verkiezingscampagne legde D66 voor de zoveelste maal zijn lot in handen van Hans van Mierlo. Intussen zijn alle echte kroonprinsen afgevoerd en is het wachten op een nieuwe leider voor na de verkiezingen van mei 1998. De georganiseerde basis van D66 is echter zo smal dat een eventuele electorale tegenslag de partij weer aan de rand van de afgrond kan brengen. Overleeft D66 "Paars"?

Op dit moment zijn de grotere politieke partijen zuivere electorale campagnemachines. De media hebben zelf de rol van de partijorganisaties overgenomen bij het overbrengen van de politieke boodschap en het maken van de politici. Dat leidde tot de ontmanteling van de partijdemocratie. De PvdA ging daar erg ver in toen na 1991 de centrale kandidaatstelling voor de Tweede Kamer werd ingevoerd en de Partijraad werd afgeschaft. Het principe van *management by speech* werd geïntroduceerd, waardoor de toenmalige partijvoorzitter Rottenberg door middel van toespraken, conferenties en

wergroepen de partij ging animeren. Nieuwe communicatievormen zagen het daglicht. Faxbrieven, informele jongerenorganisaties ("Niet Nix"), ontmoetingsclubs voor nieuwe ondernemers moesten de partij uit haar isolement brengen en nieuwe politici strikken. De PvdA brak met de "maakbare samenleving" in ruil voor meer "marktwerking". Voor de Kamerlijsten werden kandidaten zonder partijcarrière aangevraagd. De rol van de basis in de kandidaatstelling werd teruggedrongen. Aldus verwerd de PvdA tot een "kaderpartij". Omdat de leden toch geen rol van betekenis meer speelden, haakten dezen af. Zo zag de PvdA haar ledental afkalven van 91.000 in 1990 tot 63.000 in 1997. De verkiezingscampagnes concentreerden zich voortaan op het maximaliseren van het stemmen-aantal en dat op grond van een *catch-all* programma. De PvdA lanceerde het idee om de partijen voortaan volledig via de overheid te laten financieren op basis van het aantal kiezers, niet van het aantal leden. Hierdoor zou de rol van de basis andermaal worden gereduceerd en zouden partijbestuur en partijvoorzitter samen de kamerfracties kunnen controleren om nieuwe "Paarse" experimenten mogelijk te maken zonder het risico te lopen dat de basis dit zou afwijzen. Partijleiders zouden voortaan zwaargewichten moeten zijn die vanuit het apparaat ook nog een rol spelen in de parlamentsfractie²⁷.

Bij de kleine partijen bestaat dan ook de angst dat de grote politieke partijen zich rond "sterke" persoonlijkheden à la Berlusconi zullen organiseren met daar achter een reclamebureau. Een politieke functie zal dan nog een minimale ideologische betrokkenheid vergen. Dat betekent dus het einde van de ideologie. Zal Nederland in deze een gidsfunctie in Europa vervullen? Een dergelijke functie zullen de Nederlandse politici zich zeker graag laten aanleunen.

Noten

¹ Ronald Janssen, *De verbroken belofte. Voor een Europese eenheidsmunt in dienst van tewerkstelling*, Antwerpen: Standaard Uitgeverij, 198.

² Een grondige analyse van het "poldermodel" wordt gegeven door Jelle Visser en Anton Hemerijck, "A Dutch Miracle". *Job Growth, Welfare Reform and Corporatism in the Netherlands*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 1997.

³ Alfred Kleinknecht, "Heeft Nederland een loongolf nodig?", in *Tijdschrift voor Politieke Economie*, 1994, jg. 17, nr. 2, blz. 5-24.

⁴ Rick van der Ploeg, "De-industrialisatie en sociale cohesie. Een offensieve strategie voor de "binnenlandse" sector", in *Socialisme & Democratie*, 1995, nr. 1, blz. 12-19.

⁵ Coen Teulings, *De plaats van de vakbeweging in de toekomst*, Amsterdam: Welboom, 1996.

⁶ Door de toegenomen zuigkracht van Schiphol zullen de omliggende luchthavens weldra opgeslokt worden (b.v. Zaventem). Het project van een "tweede Maasvlakte" bij Rotterdam inspireerde de Vlaamse regering allicht om ijlings Doel op te offeren voor de aanleg van een nieuwe containerhaven. Het voortbestaan van Antwerpen hangt ervan af.

⁷ Piet van Elswijk, *De markteconomie sociaal ingevuld*, Assen: Van Gorkum, 1996.

⁸ S. Cnossen en A.I. Bovenberg, "Verschuivingen van lastendruk: lood om oud ijzer?", in *ESB*, 19 maart 1997, blz. 224-228.

⁹ Over de sociale politiek en de arbeidsmarkt zie vooral "Werken aan Zekerheid", *SER Advies*, Den Haag: SER, 1997, 2 delen.

¹⁰ Paul de Beer, "Het wonderlijke poldermodel", in *Socialisme & Democratie*, 1997, nr. 9, blz. 375-382.

¹¹ *SER, Deregulering Winkelsluitingswet*, *SER Advies*, Den Haag: SER, 1995.

¹² W. Asbeck Brusse en G.T. Griffith, 'Early cartel legislation and cartel policy in the Netherlands', in *Acta Politica*, 1997, jg. 32, nr. 4, blz. 375-405; *SER, Nieuwe Mededingingswet*, *SER Advies*, Den Haag: SER, 1994.

¹³ *SER, Financiering AOW op de korte termijn*, *SER Advies*, De Haag: SER, 1997.

¹⁴ *Geschat op 100.000 bejaarden*. Flijp de Kam, "De PvdA en het pensioenvraagstuk", in *Socialisme & Democratie*, 1995, nr. 4, blz. 173-177.

¹⁵ C.N. Teulings, "Keuzevrijheid versus solidariteit", in *ESB*, 17 december 1997, blz. 961-965.

¹⁶ In 1997 hebben de gezamenlijke Nederlandse pensioenfondsen nochtans voor bijna 100 miljard gulden (2.000 miljard frank) verdiend op hun beleggingen, een absoluut record. Dat betekent dat de deelnemers aan de pensioenfondsen weldra weer geen premie hoeven te betalen of dat de fondsen winsten kunnen uitdelen aan de leden. Dat laatste deed Philips Pensioenfonds reeds. Eind 1997 hadden de

pensioenfondsen een belegd vermogen van circa 700 miljard gulden (14.000 miljard frank) en het rendement bedroeg 16 procent, dit ondanks de crisis in Azië. De fondsen boekten vooral koerswinsten op Nederlandse aandelen ("opverdienden bij Nederlandse pensioenfondsen" in *NRC Handelsblad*, 11 februari 1998).

¹⁷ *GroenLinks Magazine*, 1998, jg. 9, nr. 1, blz. 14.

¹⁸ M. Hisschemöller, J. Berghuis en R. Berghuis, "GroenLinks ook ingepolderd?" in *GroenLinks Magazine*, 1997, jg. 8, nr. 10, blz. 14.

¹⁹ Harry van den Berg en Jan Willem Duivendak, "De politieke bewegingsruimte van GroenLinks", in *De Helling*, jg. 9, 1996, nr. 3, blz. 24-28.

²⁰ In het CDA-verkiezingsprogramma "Samen leven doe je niet alleen" wordt vooral aan de traditionele gezinswaarden gerefereerd. CDA-voorzitter Hans Helgers stelt niet toevallig: "Christen-democratie past niet in het digitale schema van of overheid of markt, links of rechts. Een partij die kiest voor onderlinge betrokkenheid en solidariteit. Wij noemen dat in ons programma gemeenschapszin. Te beginnen met de kleinste eenheid in die samenwerking: het gezin." *CDAktueel*, 20 januari 1998, nr. 20, blz. 7.

²¹ J.J.M. Helgers, "Boodschap, boodschappers, verkoop en ledenorganisatie vernieuwen", in *CDA Jaarboek 1996-1997*, Den Haag, SDU, blz. 9-14.

²² Het CDA wil ruim 3 miljard gulden of 60 miljard frank meer uittrekken voor welzijnsprogramma's. De reactie van de VVD was dat hiermede het CDA nog erger was dan de PvdA in haar potverterende periode en zich derhalve uitsloot van elke toekomstige onderhandeling over de vorming van een regering.

²³ Weinigen in de PvdA hebben zich tegen deze overval echt verzet, behalve dan partijbestuurder Bart Tromp, het democratisch geweten van de PvdA. Tromp is evenwel geen politicus maar een universitair docent. Bart Tromp, "De vloek van Michels. Afscheid van de partijdemocratie", in *Socialisme & Democratie*, 1995, nr. 2, blz. 93-95; Bart Tromp, "Inzake partijvernieuwing", in *Socialisme & Democratie*, 1996, nr. 1, blz. 30-42.

²⁴ Jan Willem P. Wits, "CDA is klaar om de aanloop af te maken", in *Christen Democratische Verkenningen*, 1998, nr. 2, blz. 42-48.

²⁵ Om modern te zijn haalt het CDA nu ook mensen binnen met een niet-christelijke achtergrond. De Hindoe-gemeenschap heeft reeds eerder de belangstelling van ex-premier Ruud Lubbers getrokken. Rabbijn Lody van de Kamp, een traditionalist, is inmiddels CDA-politicus geworden. Emiene Guney, een Turkse mevrouw, waagt eveneens bij het CDA haar kans.

²⁶ L. Sloot, "Investeren in de toekomst moet centraal staan", in *CDA Jaarboek 1996-1997*, Den Haag, SDU, blz. 110-117.

²⁷ Jacques Monasch, "Kiest de PvdA de verkeerde partij? Pleidooi voor een Van Kemenade II" in *Socialisme & Democratie*, 1997, nr. 12, p. 541-549.